

A hermeneutika és a neveléstudomány kapcsolódási pontjai

Gadamer: Igazság és módszer

A nemrég elhunyt, matuzsálemi kort megért német Gadamer hermeneutikai alapműve (Wahrheit und Methode) magyarul 1984-ben jelent meg. Noha ez a nagyhatású, neveléstudományi szakirodalmunkban nem kellő méltatást kapott munka (az új magyar Pedagógiai Lexikonban nem is szerepel), amely a hermeneutikát általános filozófiai síkra emelte, közvetlenül nem foglalkozik pedagógiai témákkal, összefüggésekkel, mégis számos továbbgondolandó és vizsgálendő megállapítást tartalmaz a nevelés, oktatás művelői számára is.

Az 'Igazság és módszer' három – nagyjából hasonló terjedelmű – fő részből áll. Az első az igazságkeresés feltárásával foglalkozik a művészet tapasztalatai alapján, a második az igazságkeresést kiterjeszti a szellemtudományi megértésre, a harmadik pedig a hermeneutika ontológiai fordulatát elemzi a nyelv vezérfonalát követve, mivel a megértés mindenekelőtt a nyelv segítségével létezik, még akkor is, ha az értelmezésben emellett más közlési formák is szerepet játszanak.

A neveléstudomány szempontjából figyelemre méltó két kérdéscsoport vizsgálatához szemléltetésül mindenekelőtt Gadamer könyvéből vett idézetek szolgálnak, amelyeket esetenként kiegészít a kanadai Grondin 'Bevezetés a filozófiai hermeneutikába' című, magyarul 2002-ben megjelent könyvének néhány megállapítása.

A hermeneutika mint „a megértés és a megértettek helyes értelmezésének elmélete” (1) Gadamernél két megközelítésből is kapcsolható a pedagógia horizontjához. Egyrészt indirekt módon, mivel olyan témákat elemez, amelyek a nevelés-oktatás elmélete és gyakorlata számára is meghatározóak. Ilyen elsősorban természetesen maga a nyelvi szövegek megértésének és az értelmezésnek a képessége. Grondin ezzel kapcsolatban fontos megkülönböztetést tesz, amikor azt állítja, hogy a hermeneutika átfogóbb értelemben nem arra tanít, miképpen kell interpretálni, hanem arra, hogy az értelmezés, tehát az érthetővé tétel folyamata ténylegesen hogyan történik. Ez viszont, úgy vélem, már igen közel áll a pedagógiához is. (2)

Gadamer a hermeneutika „humanista vezérfogalmait” között emeli ki a képzést, amely „a legszorosabban összetartozik a kultúra fogalmával, s elsősorban azt a sajátos módot jelenti, ahogyan az ember a maga természetes adottságait és képességeit kiképzzi”. (3) Ez azonban szélesebb hatású is, mivel „a képzésben benne rejlik az általános érzék a mérték és a távolságtartás iránt, hogy önmagunk fölé emelkedjünk”. (4) A képzés eredménye az az általános érzék („sensus communis”), amelynek alapján a „képzett tudat valamennyi irányban tevékenykedik”, s jelenti „azt az érzéket is, amely közösséget létesít”. (4) Sajátos horizontot nyitó fogalom Gadamernél továbbá az ítélerő, amely – megfogalmazása szerint – „képesség a helyes állásfoglalásra, annak helyes alkalmazására, amit az ember tud és megtanul”. Ide tartozhat az ízlés, melynek lényege szerinte „szellemi megkülönböztető képesség”, „a játék”, „a megértő olvasás”, amely „eleve egyfajta reprodukció és

integráció”. (5) Gadamer kiemeli, hogy a megértés maga sem „pusztán reprodukáló, hanem egyben mindig alkotó viszonyulás”. (6) Az oktatás számára is maxima lehet az a „hermeneutikai szabály”, amely szerint „az egészt a részből, s a részt az egészből kell megérteni”. (7) Neveléstudományi szempontból különösen lényeges annak hangsúlyozása, hogy „az egész hermeneutika központi problémája az alkalmazás, amely ugyanolyan integráns része a hermeneutikai folyamatnak, mint a megértés és az értelmezés”. (8) Hasonlóképpen lényeges lehet számunkra az, amit Gadamer „a kérdés hermeneutikai többségéről” ír. Szerinte ez egyben a személyiségfejlesztéssel is összefügg, mivel a „kérdéshorizont más lehetséges válaszokat is szükségképpen átfog”. (9) Ennek során alakulhat ki a „beszélgetés mint a megértés folyamata”, amelyhez hozzátartozik, hogy elfogadjuk a másikat, valóban engedjük érvényesülni a szempontjait, s annyiban bele is helyezkedünk, hogy azt akarjuk megérteni, amit mond. A „hermeneutikai beszélgetésnek” terméke a „horizont-összeolvadás”. A megértés tehát Gadamer-nél egyéni és közös tapasztalatok, együttműködés és az ezekkel kapcsolatos reflexiók eredménye. Ezzel összefüggésben érdemes idézni Grondint, aki szerint Gadamer egy 1981-ben tartott heidelbergi

Gadamer egy 1981-ben tartott heidelbergi beszélgetésen a „hermeneutika lelkének” nevezte azt a lehetőséget, hogy a másiknak igaza van. Noha mindez személyiség- és értékformáló hatású, Gadamer hangsúlyozza, hogy „az értelmezés nem pedagógiai tevékenység, hanem magának a megértésnek a végrehajtása”. Értelmezésem szerint ez arra utal, hogy a pedagógiai tevékenység az értelmezési folyamatnak nem külső, hanem abba szervesen beletartozó vonása.

beszélgetésen a „hermeneutika lelkének” nevezte azt a lehetőséget, hogy a másiknak igaza van. (10) Noha mindez személyiség- és értékformáló hatású, Gadamer hangsúlyozza, hogy „az értelmezés nem pedagógiai tevékenység, hanem magának a megértésnek a végrehajtása”. (11) Ez arra utal, hogy a pedagógiai tevékenység az értelmezési folyamatnak nem külső, hanem abba szervesen beletartozó vonása.

Érdemes ezzel kapcsolatban utalni Grondin egy megjegyzésére a 18. századi filozófussal, Chladeniuszal kapcsolatban. A „pedagógiai hermeneutika” e korai képviselője – Grondin szerint – „elméletének modelljét a tanár-diák viszonyról mintázta. Nála az értelmezés olyan didaktikai folyamatnak bizonyul, amelyben a tanár közvetíti azt az átfogóbb tudást, amely a diák számára lehetővé teszi egy szerző gondolatainak helyes megértését.” A pedagógiai mozzanat egyetemessége – amelyet első ízben Chladenius képviselt hermeneutikai filozófiája alapvetésében, s amelyre az általa használt „didaktikai helyi érték” nézőpontja is utal – véleményem szerint implicit módon Gadamerre is jellemző. (12) Nála – mint utaltam rá – az értelmezés folyamata szervesen összekapcsolódik a megértéssel, az alkalmazással, a kérdésfeltevéssel, a párbeszédvel, a gondolkodással, a reflexióval, az értékekkel, a közösséggel, a személyiségfejlődéssel, a kultúrával, a másság elfogadásával, egyszóval mindazzal, amit a pedagógia, a nevelés-oktatás elmélete és gyakorlata is előtérbe állít.

Talán célszerű itt említeni a hermeneutika és a fenomenológia („jelentés-”, „megjelenés-”) kapcsolatát. A fenomenológia ugyanis a jelenségek létmódjának (egzisztenciájának) és létének (esszenciájának) viszonyát elemezve ennek megértését vizsgálja. Heideggerre utalva hangsúlyozhatjuk, hogy a fenomenológia alapproblémái közé tartozik a létezés „specifikus megértésének”, a „benne megértettnek” és a „megérthetőségnek”, „lét”-tel kapcsolatos összefüggéseinek feltárása. (13)

„Pedagógiai univerzuma” mellett a Gadamer-mű metodológiai felfogása is nagy jelentőségű. A módszer – könyve címe is érzékelteti – rendszere egyik kulcsfogalma, mivel az igazsághoz való viszony itt a fő kérdés. Két megjegyzés kínálkozik ide. Egyrészt

a hermeneutika igazsága soha nem abszolút, feltétlen, változtathatatlan és objektív, mivel mindig az értelmező tapasztalatainak a szituációiba ágyazott, szubjektumán, előzetes tudásán, képességein, tevékenységén szűrődik át. Az igazság feltárása természetesen Gadamer számára is meghatározó jelentőségű. A hermeneutika igazsága azonban – ahogy Grondin rámutat – „értelmesség, amely összhangban áll a dolgokkal, ahogyan azt képesek vagyunk megtapasztalni, s mellette érvek, bizonyítékok mozgósíthatók” (14), tehát nem relatív. Gadamer könyvében végigvonul a hermeneutika univerzálissá válása, teológiai, jogi, nyelvi alkalmazásától általános filozófiai elvvé, szemléletté tágítása. Nála azonban ez az egyetemesség sajátos, metodológiai összefüggést is nyer. Már könyve elején hangsúlyozza: „Az alábbi vizsgálódások ahhoz az ellenálláshoz kapcsolódnak, amely a modern tudományon belül jelentkezik a tudományos metodika univerzális igényével szemben. Céljuk az, hogy mindenütt, ahol lehet, felkutatassák az igazság olyan tapasztalatait, amely túllép a tudományos metodika ellenőrzési körén és feltárják saját legitimációját”. (15) Mi ez a „metodika-túllépés”, a „saját legitimáció”? Véleményem szerint nem más, mint felszabadulás az empiria, a természettudományokra jellemző kísérletezés és logika egyeduralma alól, helyt adva az intuíciónak, a művészetnek, a filozófiának, a történettudomány tapasztalatainak is. Habermasszal folytatott vitájában hangsúlyozta, hogy „az igazság és a módszer éles szembeállítását sohasem állt érdekében. Szert tehetünk igazságra módszer révén – írta – kérdéses azonban az a dogmatikus tétel, amely szerint igazság nem létezhet módszer nélkül” (itt nyilván az empirikus, racionális, úgymond „modern karteziánus” metodológiát érti). (16) Az igazság és a módszer közötti ezen hermeneutikai megkülönböztetés – úgy gondolom – valóban megszabadíthatja a neveléstudományt is a 20. század elejétől egyre erőteljesebb empirizmus, racionalizmus egyeduralmától, amely a pedagógiát is legfeljebb csak a tapasztalati metodológia alapján hajlandó tudománynak tekinteni. Így azonban – Grondint idézve – „a módszer elfojtja a lelket”. Fontos gondolata, hogy „azon az igen szűk körön túl is létezik igazság, ami az ember számára módszeresíthető”. (17)

Összegzésképpen tehát úgy látom, hogy Gadamer munkája nemcsak tartalmával, hanem az értelmezés metodológiájára vonatkozó elemzéseivel is ösztönzést jelenthet a neveléstudomány, a pedagógia kutatása, művelése számára. Indokolt tehát a pedagógiai hermeneutika hazai kidolgozása.

Jegyzet

- (1) Gadamer, 21.
- (2) Grondin, 40.
- (3) Gadamer, 31.
- (4) Uő. 35., 36.
- (5) Uő. 97., 98., 123.
- (6) Uő. 211.
- (7) Uő. 207.
- (8) Uő. 218.
- (9) Uő. 259.
- (10) Grondin, 171.
- (11) Gadamer, 278.
- (12) Grondin, 90.
- (13) Heidegger (2001): *A fenomenológia alapproblémái*. Osiris – Gond-Cura Alapítvány, Budapest. (Ford.: Demkó Sándor)
- (14) Grondin, 183.
- (15) Gadamer, 21.
- (16) Grondin, 183.
- (17) Grondin, 196. (Megjegyzés: Az idézetek kiemelései az előadótól származnak.)